

Olika slags tvång

Om det är möjligt att på ett neutralt och objektivt sätt definiera olika sorters socialt tvång behöver man inte ställa upp någon kontroversiell teori om människans natur och därmed kan man dra en någorlunda skarp gräns mellan social frihet (frånvaro av tvång) och materiell eller positiv "frihet". Detta problem analyserar Raymond Plant i boken *Modernt politiskt tänkande* utan att komma till en riktigt tillfredsställande slutsats. Vissa möjligheter att komma vidare finns dock om man försöker göra en mer konkret analys av olika slags tvång.

Plant diskuterar tvång i tre kategorier: Avsiktligt tvång, Hot och erbjudanden, Strukturellt och indirekt tvång. Detta leder inte till några riktigt fruktbara slutsatser. Inom denna begreppsram ryms åtminstone sju olika sorters tvång, vilka belyses med följande exempel: galler, plundring, misshandelshot, straffhot, utpressning, konkurrensbegränsning och stora belöningserbjudanden.

En bättre kategorisering borde ta fasta på dels tvångets fysiska karaktär och dels på hot om repressalier. Passiva alternativbegränsningar och löften om förbättringar förefaller att passa bättre i en angränsande kategori som inte kan kallas direkt tvång. Vi får då följande schema:

1. Passivt tvång (galler, murar, stängsel, vägspärrar, bojor, lås, vakter, tillstånd)
2. Aktivt tvång (arrestering, plundring, stöld(?), gisslantagning, våldtäkt genom forcering)
3. Hot om våld: a) irreguljärt, b) reguljärt (straff enligt regler och efter rättsprocess). Några exempel: dödshot, misshandelshot, hot mot anhöriga, brandskattning, böter, fängelse.
4. Hot om andra repressalier (utpressning med hot om avslöjandet av vanhedrande, skandaliserande eller kriminella förhållanden)

Konkurrensbegränsning som inte upprätthålls vid hot om straff faller utanför det direkta tvångsbegreppet. Så länge inträdet på marknaden är fritt kan det bli en vinst för nya producenter och ge lägre pris för konsumenterna. Att detta mervärde inte fördelas "rättvist" så som skulle ha skett på en fri marknad är en annan fråga.

Erbjudandet av stora belöningar kan inte rimligen betraktas som tvång även om man är fattig och behöver pengarna. Mutor har normalt inte betraktats som tvång.

Det synes uppenbart att åtminstone kategorierna 1 och 2 är okontroversiella och även för kategori 3 gäller detsamma i stora drag. Därmed återstår i huvudsak diskussionen om utpressning som uppenbarligen är mycket mera kulturbunden i sina konkreta manifestationer än övriga tvångskategorier. Skulle detta begränsade område erfordra att alla måste bli överens om någon kontroversiell teori om människans natur för att vi skall kunna tala om tvång på ett objektivt sätt? Knappast, utpressning är ett fenomen som borde kunna överlämnas till de rättsvårdande myndigheterna i normala rättsstater utan att någon oenighet om tvångsbegreppets natur behöver uppstå.

Vad är praktisk omöjlighet?

Innebär hot inget tvång?

Invändningen mot den typ av tvångsdefinitioner som specificeringen av fyra typer av tvång (hinder och våld samt hot i två grader) utgör, innebär att de två senare förutsätter en teori om agentens önsknings och preferenser som skulle bli mer eller mindre kontroversiell om den generaliserades till föreställningar om människans natur.

R Plant exemplifierar invändningen med ett resonemang om "vanhelgande". Visserligen kan teorin om en koppling mellan det praktiskt omöjliga och grundläggande mänskliga intressen framstå som okomplicerad när det gäller "det rena bevarandet av liv, inklusive det egna". Men det finns andra, mer oklara fall som när en religiös person hotas av någon med repressalier i form av "vanhelgandet av ett föremål som är viktigt i hans religiösa dyrkan".

I min fyra-kategori definition är detta fråga om utpressning med hjälp av ännu lösligare hot än t ex hotet om skandalisering. Plants exempel är uppenbarligen ett gränsfall som därmed skulle kunna avvisas. Argumentationsteoretiskt är det fråga om att utnyttja en viss vaghet i begreppsbildningen för att snabbt förklara att hela projektet är omöjligt. Standardexemplet mot sådana försök brukar vara "liknelsen med skägget" som går ut på att det inte går att fastställa huruvida någon har skägg eller ej. Ingen kan nämligen exakt definiera när en orakad person med skäggstubbe verkligen skall anses ha skägg. Alltså skulle begreppet skägg vara omöjligt att använda, vilket är orimligt.

Låt oss dock jämföra Plants resonemang med en mera entydig situation där alla är överens om att tvång föreligger. Att bygga en mur omkring en grupp människor innebär att dessa tvingas begränsa sin rörelsefrihet. Detta är ett passivt, fysiskt tvång som även ortodoxa bedömare definierar som tvång eftersom valmöjligheter är uteslutna. Även om den instängda gruppen förses med förnödenheter så att de inspärrade människorna kan leva ett bekvämt liv skulle vi tala om tvång. Men om man bygger en mur kring en ekonomiskt värdelös jordplätt och hindrar *utanförstående* att komma in skulle vi betrakta tvånget som i praktiken betydelselöst eftersom det finns frihet att välja andra liknande jordplättar för eventuella aktiviteter. Om det emellertid visade sig att den inhägnade jordplätten inrymde en religiös kultplats som en grupp människor nu utestängdes från skulle vi inte betrakta tvånget som betydelselöst.

Varför uppfattar vi en utestängande inhägnad av en kultplats som en tvingande åtgärd? Svaret är att vi har en relativt entydig föreställning om den religiösa gruppens objektiva intressen trots att dessa i det här fallet handlar om metafysiska förhållanden. Om vi inte kunde klassificera denna utestängning som tvång skulle vi inte heller kunna klassificera fängsligt förvar som tvång. Att någon kräver sin rörelsefrihet på platser utanför fängelset är i så fall endast ett irrationellt behov som inte är särskilt mera beaktansvärt än några människors krav att få dyrka sina förfäders andar på samma plats som de alltid gjort. Allt sådant skulle kunna hävdas ligga utanför vår förmåga att ha några objektiva föreställningar om.

Följden av ovanstående ortodoxa förhållningssätt kan bli ännu mer långtgående. Varför skulle i ett bondesamhälle ett berövande av någon familjs spannmålsförråd och boskap klassificeras som tvång även om proceduren går våldsamt till? Är det inte fråga om att tilldela familjens subjektiva intressen, en allmängiltig objektivitet som det inte finns någon fog för? Om man dessutom håller familjen fängslad och hotar att piska medlemmarna om de inte arbetar gratis kan man ju hävda att individernas egna önsknings om att få bli fria eller slippa bli piskade bara är en fråga om subjektiva preferenser, som är oanvändbara för en objektiv teori om tvångsbegreppets innebörd. Tvång finns helt enkelt inte om man försöker begränsa begreppets innebörd.

Vi måste rimligtvis avstå från ett alltför snävt synsätt. I så fall hamnar vi enligt Plant i en annan svårighet. Tvångsbegreppet blir nu så utsträckt att social frihet inte kan skiljas från materiell frihet. Brist på resurser skulle alltså bli lika tvingande som om någon med våld eller hot om våld hindrade någon med resurser från att utföra vissa handlingar. Detta är emellertid en slutsats som mera bygger på en intuitiv analogi än en utförlig begreppsanalys och logisk härledning. Både teorin om objektivet tvång och teorin om vad som fordras för en omfattande materiell frihet fordrar att vissa allmängiltiga mänskliga intressen kan fastställas. Det betyder emellertid inte att de två teorierna handlar om samma sak eller att de har något närmare logiskt samband.

Om en person till följd av otur, bristande vilja eller fysisk och psykisk personlig förmåga har begränsade (ekonomiska) resurser som omöjliggör en resa jorden runt kan man inte hävda att denna oförmåga beror på en bristande frihet (social frihet). Att påstå att det här föreligger en brist på materiell frihet (positiv frihet) är en lek med ord – det är fullt tillräckligt att konstatera att orsaken till den uteblivna resan är "att man inte har råd att resa jorden runt". De som inte kan resa jorden runt är inte ofria utan otillräckligt rika. Något förbud mot att resa finns inte (hot om straff eller stängd gräns).

Strukturellt tvång

Det är först när man tror eller vet att ens oförmåga beror på att andra människor vidtagit åtgärder som hindrar mig och kanske även många andra från att ha tillräckligt mycket pengar för att betala för resan jorden runt, som man kan tala om tvång (jfr Berlin: *Fyra essäer...* s 134 där han exkluderar alla andra). Ett direkt berövande som visserligen sker i diskreta men lagligt reglerade former är helt klart ett tvång. Isaiah Berlin lanserade emellertid detta resonemang för att belysa hur en viss social eller ekonomisk teori om orsakerna till denna brist på pengar kunde motivera att man började använda ord som "ekonomiskt slaveri" och han hade sannolikt den marxistiska "utsugningsteorin" i åtanke.

Som bekant består den marxistiska läran delvis av ett utnyttjande av de flestas motvilja mot att utsättas för monopol och konkurrensbegränsningar. Genom den fortgående monopoliseringen skulle "utsugningen" eller gratisarbetet (slavarbetet) bli alltmer omfattande med en revolution som följd. Detta var Marx´ med stor möda uppkonstruerade förklaring till att kapitalismen skulle gå under vilket han hade bestämt sig för att den skulle flera årtionden tidigare. Monopolteorin var helt enkelt en beställning från Engels (som var finansjär) om en deterministisk mekanism och därför ingen beskrivning av verkligheten.

Att Marx hade fel hindrar dock inte att konkurrensbegränsningar kan få karaktären av en sorts beskattning och därför ha tvångsliknande verkningar. För att råda bot på detta är den närmast till hands liggande lösningen att motverka konkurrensbegränsningarna och inte att beskatta monopolvinsterna, vilket i praktiken enbart verkar kunna ske genom en generell högre skatt på högre inkomster. En näraliggande utveckling av dessa problem finns i diskussionen om Nashs ojämlikhetsteori.